

Demszky Gábor: A Szolidaritás és mi

Magyarországon 1956 óta világos volt a politika iránt fogékonyak számára, hogy Közép-Európa vagy együtt szabadul meg a szovjet totalitárius rendszertől, vagy sehogy. Az is világos volt, hogy a messze legnagyobb lakosságú, területű, bizonyos intézményeinek függetlenségét még a totalitárius rendszerben is megőrző Lengyelország szerepe meghatározó a térségben.

Már az '56-os magyar forradalom is a lengyel '56 melletti szolidaritási tüntetésből robbant ki. Az 1968-as prágai tavasz interferált a krakkói diáktüntetésekkel és a magyar gazdasági reformmal; augusztusban néhány vezető magyar reform-marxista értelmiségi nyilvánosan tiltakozott a szovjet intervenció ellen. A hetvenes évek közepén az ellenzéki értelmiségre hatott a lengyel

Munkásvédelmi Bizottság, a KOR megalakítása. Nem sokkal később pedig a Charta '77 melletti kiállítás kristályosította ki a magyar demokratikus ellenzéket. Az 1977-es szolidarizáló nyilatkozat mintegy 40 aláírója lett a magja annak a körnek, amelyik egy erkölcsi alapon álló politikai értékrendet és egy nonkonformista magatartási modellt jelenített meg. Tagjai a várható represszió ellenére kiálltak egymásért és az emberi jogokért. 1979-ben már 270-en írtuk alá Havel és társainak pere ellen a magyar vezetéshez címzett tiltakozó nyilatkozatot. Ez a közel háromszáz – többnyire fiatal – ember adta az általa megteremtett független intézmények – sajtó, repülő egyetem, szegényeket támogató alap – hátterét és bázisát.

Olvastuk, fordítottuk és terjesztettük a lengyel és csehszlovák ellenzék teoretikusainak írásait. Legnagyobb hatása Adam Michnik Új evolucionizmus című, 1976-os tanulmányának volt. A Gulag-szigetcsoporthoz mellett talán ez a rövid írás volt a legfontosabb magyarra fordított szamizdat szöveg. Ebben a hagyományos „reform vagy forradalom” dilemmát meghaladva Michnik a kommunista hatalommal párhuzamos struktúrák kialakítását ajánlotta. Független közvélemény kialakítását, független jogvédő és munkásszervezetek megteremtését: olyan mozgalmat, amely(ek) nem integrálható(ak). Nem akarják „megdönteni a rendszert”, de kívülről maradnak rajta, és egyértelműen demonstrálják, hogy mi – a társadalom, és ők – a párt: két külön világ. A cél: az állampolgárok politikai emancipációja és önszerveződése, továbbá a kormányzat ellenőrzése. A történelem folyamán kevés politikai koncepció valósult meg ilyen gyorsan, mint Michniké. Ezen az alapon született meg huszonöt évvel ezelőtt a Szolidaritás.

A Szolidaritás 1980. augusztus 31-i megszületése új időszámítás kezdetét jelentette Közép-Európában. Ez volt az első olyan antibolsevista és függetlenségi mozgalom, illetve szervezet a térségben, amellyel az elnyomó hatalom másfél évig kénytelen volt együtt élni, majd amelyet csak háttérbe és illegalitásba tudott szorítani, de felszámolni már nem volt képes. Az '56-os magyar forradalom két hétig tartott, és – habár belpolitikailag győzött – katonailag levertek, hétéves véres megtorlás követte, amely megtörte a társadalom ellenállását. A '68-as prágai tavaszt már csak kilenc hónap után tiporták el, a „normalizálásnak” csúfolt két évtizedes mozdulatlan restauráció követte, több tízezernyi ellenzékit szorítva a társadalom peremére. A Szolidaritást és a lengyel társadalom permanens ellenállását azonban már az 1981. decemberi puccsal sem sikerült megsemmisíteni. A szakszervezet és a szabad sajtó illegalitásban működött tovább, a hatalom előbb-utóbb kénytelen volt szabadon engedni a letartóztatott vezetőket, végül kénytelen volt tárgyalni, majd meg is egyezni velük.

Ennek egyik oka az volt, hogy a Szolidaritás világpolitikailag kedvező csillagállásban született. A hetvenes évek második felében az Egyesült Államok kezdett ébredezni a vietnami vereség és a Watergate-ügy utáni sokkból. A kissingeri nagyhatalmi egyensúlypolitikát a Brzezinski-féle határozott és értékelvű nemzetbiztonsági stratégia váltotta fel. A Szovjetunió viszont, afganisztáni intervenciója során – először 1949 óta – a leigázandó nép masszív és leküzdhetetlen fegyveres ellenállásába ütközött. Az emberi jogi programmal hivatalba lépő Carter elnök gabonaembargót rendelt el, elkezdte kiképezni az afgán ellenállókat, és hadászati rakétáit átirányozta a szovjet rakétabázisokra. Az antiterrorista kampánnyal hivatalba lépő Reagan elnök pedig meghirdette, majd sikerre is vitte a gerontokrata vezetés alatt gazdaságilag megroppant Szovjetuniót romba döntő túlfegyverkezési programját. Mindehhez járult a Karel Wojtyła 1978-as pápává választásából kisugárzó hatalmas erkölcsi és politikai erő.

A Szolidaritás sikerének másik oka belpolitikai jellegű volt: abban az összefogásban gyökerezett, amelyet a neve is kifejezett. Kezdeményezői okultak a '68-as értelmiségi és a '70-es gdanski munkásmegmozdulások vereségeiből: a Szolidaritás egyfelől az értelmiség és a munkásság, másfelől a különféle antibolsevista politikai irányzatok szövetségéből született, és ezt a szövetséget fenn is tudta tartani. Ebben döntő személyes szerepe volt egyfelől a KOR-t alapító értelmiségieknek, Jacek Kuronnak, Adam Michniknek és társaiknak, a Szolidaritás későbbi tanácsadóinak, másfelől Lech Walesának, aki felismerte ennek a szövetségnek a jelentőségét.

A Szolidaritás megalakulásához vezető gdanski sztrájkmozgalmak azonnal, már július folyamán kisugároztak a magyar belpolitikára. A magyar pártvezetés 1978–79-től amúgy is egy nagyon minimális gazdaság- és kultúrpolitikai liberalizáció irányába mozdult el. Kádár megszabadult a gazdasági reformot visszacsináló és az ellenzéki filozófusokkal és művészekkel való leszámolást szorgalmazó pártvezetőktől.

A következő másfél évben a hivatalos sajtó a Szolidaritás iránti ellenszenvvel, de viszonylag tárgyyszerűen, részletesen és folyamatosan számolt be a lengyel eseményekről. A magyar vezetés egyrészt feltehetőleg nem tudta kiszámítani, milyen irányba fordulnak azok, másrészt tudta, hogy a lakosság jelentős része amúgy is folyamatosan informálódik róluk a nyugati rádiók, elsősorban a Szabad Európa révén, harmadrészt így a bizonytalan lengyelországi politikai-gazdasági állapotokkal szemben Magyarországot – nem sikertelenül – a prosperitás és a stabilitás kelet-közép-európai szigeteként próbálta beállítani a közvélemény előtt.

Ennek következtében a Szolidaritás mozgalma eltérően hatott a magyar társadalom különböző csoportjaira. A társadalmi piramis csúcsán álló politikai vezetés az értelmiség semlegességének biztosítása céljából folytatta enyhébb kultúrpolitikai kurzusát, ugyanakkor valódi strukturális gazdasági reform helyett – hogy a munkások és tisztviselők esetleges elégedetlenségének elejét vegye – felgyorsította az életszínvonal fenntartása nyugati hitelekkel történő finanszírozásának politikáját. Mindez értelemszerűen – a szovjet blokk korlátozott lehetőségeinek keretén belül – a Nyugattal szembeni relatíve barátságos külpolitikai orientáció folytatását tette szükségessé. Ez viszont behatárolta az ellenzékkal szembeni fellépés lehetőségeit. Márpedig a magyar demokratikus ellenzék tevékenysége az évtized fordulóján felerősödött és megújult. Ereje természetesen nem volt összemérhető a lengyelországi ellenzék akárcsak 1980 augusztusa előtti erejével sem. Ám a gépiratos szamizdatot ekkoriban kezdte felváltani a stencillel való sokszorosítás. Kis Jánosék elhatározták egy, a szerkesztők nevével és címével nyíltan vállalt, illegális politikai folyóirat megindítását, mi pedig egy független kiadó megalapítását. A sors fintoraként a Beszélő első száma éppen 1981 végén, alig a Jaruzelski-puccs előtt jelent meg, és nem sokkal később jelentek meg az első AB-kiadványok.

Mindez részben autochton belső fejlődés következménye volt, de nagyon nagy szerepe volt benne a lengyel fejlemények hatásának és a lengyel minta tudatos követésének. Ezt saját személyes példámon tudom a legjobban illusztrálni. Még 1979-ben megismerkedtem Karol Modzelewsivel, aki a KOR párizsi képviselőjével a lakásomon találkozott. Ekkor már tanultam lengyelül. Amikor megszületett a Szolidaritás, éreztem, hogy ez teljesen megváltoztatja a térség politikai helyzetét, és tudatosan készültem a lengyel tapasztalatok átvételére. Elhatároztam, hogy független kiadót indítok; vettem egy tonna papírt, és elrejtettem a szüleim pincéjében.

Közben szinte „lengyelszakértővé” képeztem magam a Szabad Európa Rádió, a Szolidaritással foglalkozó bőséges nyugati szaksajtó és a magyar politikai vezető rétegnek készült, de persze szélesebb körhöz is szétszivárgott úgynevezett „C-bizalmas” sajtószemle révén. Szilágyi Sándor, Rajk László és Magyar Bálint rövidebb útjai után 1981 májusában egy hónapos „tanulmányútra” mentem Lengyelországba. Fényképezőgéppel, kismagnetofonnal felszerelve szabályos szociológiai-politológiai terepmunkát végeztem, és elsajátítottam az egyszerű nyomtatási technikákat. Eva Milewicz hozott össze a Szolidaritás vezető szakértőivel.

A Szolidaritás és a kommunista párt „kettős hatalmának” a fénykorában voltam Lengyelországban. Két hetet töltöttem Varsóban, ahol éppen folytak a Szolidaritás nyári kongresszusát előkészítő szakszervezeti választások. Az e körüli vitákat megismerve úgy láttam, azoknak van igazuk, akik szerint a Szolidaritás több, mint egy szabad szakszervezet. Valójában a társadalmi ellenállást összefogó hatalmas politikai mozgalom, így vezetői nem csupán az őket több lépcsőben megválasztó üzemek dolgozóit, hanem a Szolidaritásba tömörült egész társadalmat képviselik. Varsó után Wroclawba mentem Karol Modzelewskihez, aki épp akkoriban, a bydgoszczi provokációt követő varsói megállapodás után mondott le a Szolidaritás sajtószóvivői tisztségéről, de alapító atyaként és az Országos Egyeztető Bizottság tagjaként továbbra is nagy befolyással rendelkezett a mozgalomban. Hazatérve, júniusban a Szegényeket Támogató Alap, a SZETA szervezésében Kőszeg Ferenc lakásán előadást tartottam a lengyel „odnowa”-ról szerzett tapasztalataimról. Megtorlásképp eltanácsoltak a Világosság szerkesztőségéből – ettől kezdve már nem is volt állásom, egészen az 1990-es képviselőségig és főpolgármesterségig. A lengyel tapasztalatokat kamatoztatva alapítottam meg azután az AB független kiadót.

A szorosan vett ellenzéki politizálás és független illegális sajtó mellett újra felpezsdült a független, ellenzéki irodalmi-művészeti élet is – főleg Budapesten. Egyértelműen rendszerellenes szövegeket éneklő alternatív rock-, főleg punkzenekarok léptek fel többezres közönség előtt rendszeresen. A Kontroll Csoport legnépszerűbb számában azt énekelte, hogy „polak-wenger dva bratanki”. Az erjedésben kulcsszerepük volt a fiatal íróknak. A Lélegzet című élő irodalmi folyóirat estjein a Szolidaritás forradalmáról, majd a szükségállapotról szóló verseket olvastak fel, amelyeket Galántai György kulturális szamizdatfolyóíratja nyomtatásban is közölt. A Fiatal Írók József Attila Köre és a Mozgó Világ is egyre jobban radikalizálódott. 1981 márciusában felfüggesztették a szervezetet, és bezúzták a lap akkori számát – egyebek közt egy lengyel tárgyú cikk miatt. A Mozgó Világot végül 1983-ban gleichschaltolták, a József Attila Kör felfüggesztését azonban a hatalom kénytelen volt visszavonni, pedig a Kör vezetőségébe rövidesen Tamás Gáspár Miklóst is beválasztották. A fiatal írók radikalizálódása fokozatosan radikalizálta a Magyar Írószövetséget is, amely 1986-os közgyűlésén nyíltan szembefordult a hatalommal.

A magyar társadalom többségének a reakciója a Szolidaritásra ugyanakkor egészen más volt, mint az ellenzéki értelmiségé. Bár nyilván sokszázezren szimpatizáltak a lengyel forradalmi mozgalommal, még szélesebb körben hatott a párt hazug propagandája, miszerint Lengyelországban azért rossz a gazdasági helyzet, mert a „lengyelek nem dolgoznak”. Így a sztrájk híreket a túlnyomó többség idegenkedve, sőt ellenségesen fogadta. Szerepet játszott ebben, hogy – Lengyelországgal ellentétben – a magyar értelmiségi ellenzéknek nem sikerült kapcsolatot találnia a gyári munkássággal, az utca emberével, a vidékkel, így nem tudta

ellensúlyozni a kormánypropagandát. Ebben az időben már lassan, de érezhetően romlani kezdett a magyarországi életszínvonal, az emberek azonban még ezt is féltették egy esetleges felfordulástól. Azt gondolták, hogy a szovjet politikai vezetés és hadsereg – akárcsak 1956-ban és 1968-ban – most is leveri a közép-európai függetlenségi mozgalmakat, és féltették a kétségtelenül sokat szelídült kádárizmus „gulyáskommunizmusát”.

1981 decemberében a magyar társadalom többsége igazolva látta pesszimista hozzáállását a lengyel folyamatokhoz. El kellett telnie néhány évnek, hatalomra kellett kerülnie Gorbacsovnak, és tovább romlania az életszínvonalnak is, mire az emberek nagyobb része is megérezte, hogy előbb-utóbb mégiscsak változások jönnek. Ekkor vált a szélesebb közvélemény előtt világossá, hogy a Szolidaritás új időszámítás kezdetét jelentette Kelet-Közép-Európában, és hogy a forradalom szellemét ezúttal már nem lehet visszagyömöszölni a palackba. A magyar politikai vezetés ugyanakkor, élén a megcsontosodott, hatalmát féltő és az általa kivégzett Nagy Imre rehabilitálásában – helyesen – saját politikai halálát érző, a gorbacsovi reformokat ellenző Kádárral, megkísérelte ezt. Bár a nyugati eladósodás miatt továbbra is meg volt kötve a keze, többször is lesújtott az ellenzékre. 1983–84-ben, majd 1986-ban, a magyar forradalom 30. évfordulója idején és az Írószövetség kongresszusa után a represszió erősödött is. Még 1988-ban, a Kádár bukását hozó pártértekezlet előtt és után is kétszer letartóztattak bennünket, rendőrök verték szét június 16-án a Nagy Imre-megemlékezést. Ám a nyolcvanas évek második felében már a magyar szamizdat tízezres példányszámokat ért el, áttért a vidéki városokra is. Féllegális független körök, társaságok garmadája működött, környezetvédelmi és politikai utcai tüntetések voltak Budapesten. Miután a gorbacsovi vezetés közölte a szatelit államok vezetőivel, hogy a szovjet hadsereg nem fog többé beavatkozni országaikban, másfél év alatt kártyavárként omlottak össze az államszocialista rezsimok Közép-Európában. A lengyel és a Kádár utáni magyar pártvezetés a többiekénél előbb értette meg az új helyzetet. 1989-ben lényegében párhuzamosan indultak kerekasztal-tárgyalások Varsóban és Budapesten, amelyek elvezettek a szabad választásokhoz. Magyarország státusa ismét a többi térségbeli állam, és valóban mindenekelőtt Lengyelország státusával együtt változott. Ezúttal végre kedvezően. Ebben a folyamatban pedig a Szolidaritás döntő katalizáló szerepet játszott.

(A Szolidaritás varsói ünnepségén elhangzott beszéd szerkesztett változata.)

ÉS ONLINE 2005.